

A siker másik oldala

Malcolm Gladwell: Kivételesek. A siker másik oldala
HVG Könyvek, Budapest, 2009.

„A siker a sokat ígérő nagy lehetőségek és a körülmények eredménye... Nem elég azt kérdezni, hogy milyenek a sikeres emberek. Csak akkor értjük meg a siker logikáját, csak akkor tudjuk felgöngyölíteni, hogy valaki miért lett sikeres, és mások miért nem, ha megkérdezzük azt is, hogy kik ők – hogy honnan jöttek...”

Már a könyv alcíme és ezek a könyvből idézett gondolatok is jelzik a szerzőnek azt az álláspontját, amely szerint hibásan közelítjük meg és értelmezzük a sikert, amikor azt olyan egyéni jellemzőknek tulajdonítjuk, mint a személyiség, az intelligencia, a különböző veleszületett képességek, vagy akár az egyén által tett erőfeszítések. Gladwell ebben a könyvében amellet érvel, hogy mivel a sikeres emberek nem a semmiből érkeznek, igenis fontosak a körülmények, hogy hol és mikor nevelkedtek, hogy milyen kulturális örökségekkel rendelkeztek, vagy, hogy mennyire számíthattak a környezetük támogatására.

A könyv eredeti verziója 2008-ban jelent meg *Outliers: The Story of Success* címmel. Szerzője, Malcolm Gladwell a New Yorker magazin újságírója, akit a Time Magazin 2005-ben a száz legbefolyásosabb ember egyikének választott. A Kivételesek a szerző harmadik sikerkönyve a *Fordulópont – Ahol a kis különbségekből nagy változás lesz*¹ és az

Ösztönösen – A döntésről másképp² után.

A kivételesek (outliers) a szerző szavaival élve azok az emberek, „akiknek a viselkedése és eredményei kívül esnek azon, amit normálisnak vagy kiszámíthatónak gondolunk”. A kimagaslóan sikeres emberekről szóló történeteknek számtalan olyan példáját ismerjük, amelyek a tehetségről, intelligenciáról és ambícióról szólnak. Gladwell sem cáfolja, hogy ezek a tényezők fontos szerephez jutnak a sikeressé válás útján, de felhívja a figyelmet arra, hogy sok, igazán tehetséges és ambiciózus ember van, aki nem lett kivételesen sikeres. Állítása szerint nincs olyan, hogy valaki zseninek születik, és hatásos példák százaival bombázza szét a „magam erejéből lettem az, aki” ismert sikerreceptjét. Bizonyítja mindezzel, hogy a sikertörténeteknek nem pusztán az említett egyéni tényezők a mozgatórugói, hanem a sikernek van egy másik oldala is. Sokszor olyan körülményeknek van kulcsszerepe a siker elérésében, amelyekről mindezt még csak nem is gondolnánk. Sokat halljuk a siker feltételeként azt is, hogy *csak jó helyen kell lenni jó időben*, azonban természetesen ez a magyarázat sem az igazi. A könyvből megtudhatjuk, hogy a kimagasló eredményt mindig több, önmagában is bonyolult összetevő biztosítja együttesen, köztük olyan elemek, mint a születés szerencsés időzítése, az erős társadalmi és családi háttér vagy a környezet támogató

1 Tipping Point: How Little Things Make a Big Difference, 2000, magyarul 2007-ben jelent meg a HVG Könyvek gondozásában

2 Blink: The Power of Thinking Without Thinking, 2005, magyarul 2005-ben jelent meg a HVG Könyvek gondozásában

hatása. Ennek megfelelően ez a könyv a szerző korábbi műveihez képest sokkal inkább az emberekre és a gyökereikre koncentrál. Nem arra helyezi a hangsúlyt, hogy hogyan lettek sikeresek, vagy hogy mi történt velük azután, sokkal inkább arra, hogy mi tette számukra lehetővé, hogy rá tudjanak lépni a sikerhez vezető útra.

Az egyes fejezetekben különböző területekről ismerhetjük meg kivételes emberek történeteit. Találkozunk például hokijátékosokkal, programozókkal, iparmágnásokkal, jogászokkal, és olyan emblemikus figurák életútján keresztül ismerkedhetünk meg a szerző nézeteivel, mint *Bill Gates*.

A könyv első fele számos példával illusztrálja, hogy „a siker a szerencsés lehetőségek és a jó alkalmak összejátszásának eredménye”. Olyan tényezők, mint hogy hol és mikor születünk, miből élnek a szüleink, milyen körülmények között nőttünk fel, alapvetően meghatározzák, hogy hogyan boldogulunk az életben.

Elsőként azt tudhatjuk meg, hogy a sikeres sportkarrierhez vezető út első állomása nem más, mint a megfelelő születési dátum. A kanadai hokiválogatottban például megfigyelhető, hogy többségben vannak azok a játékosok, akik az év első három hónapjában születtek. Ennek egyszerűen az az oka, hogy egy adott korosztály egy adott év január elsején születettekkel kezdődik, így a korosztályon belül ők a legidősebbek, a válogatásokkor valószínűleg a fizikailag legfejlettebbek, amely előny végigkíséri őket későbbi pályafutásuk során, és egyfajta önbeteljesítő jóslat eredményeként felnőtt korukban tényleg ők bizonyulnak a legjobbnak. Hasonló mintázat sokkal fontosabb területeken is érvényesül, gondoljunk például az életünket oly nagymértékben meghatározó oktatásra, ahol sokszor szintén a legjobb tanulók kapják a

legnagyobb támogatást, amelynek köszönhetően egy kis kezdeti előny az iskolai végére jelentőssé válhat.

A könyv későbbi részeiben megtudhatjuk, hogy születésünk történelmi időpontja is óriási jelentőséggel bír, hiszen létezik tökéletes születési időpont ahhoz, hogy sikeres iparmágnások, szoftverguruk, vagy akár sikeres New York-i ügyvédek legyünk. A szerző szerint a könyvben szereplő emberek, ha csak öt évvel később, vagy előbb születnek meg, nem lettek volna ennyire sikeresek.

A második fejezetben együtt nőhetünk fel az ifjú Bill Gates-szel, végigkövethetjük annak a kilenc nagy lehetőségnek a sorozatát, amelynek köszönhetően olyan korban férhetett hozzá kifinomult számítógépekhez, amelyben erre csak nagyon keveseknek volt lehetőségük. Bill Gates, a Beatles vagy Bill Joy története egyaránt azt illusztrálja, hogy mennyire fontos a lehetőség a gyakorlásra. Megismerkedhetünk a kutatások sokasága által igazolt tízezer órás szabállyal, amely szerint ennyi gyakorlás szükséges ahhoz, hogy valaki mesteri szintig jusson, és világklasszis legyen a saját területén, legyen az lényegében bármi. Valószínűleg senkinek nincsenek kétségei afelől, hogy az itt szereplő emberek mindannyian kivételes tehetséggel rendelkeznek, de az is tény, hogy sok hasonló tehetségnek nem adatott meg a lehetőség ilyen mértékű gyakorlásra. Így az ő történetüket nemcsak az egyedülálló tehetség, hanem az egyedülálló lehetőségek sora is kivételessé teszi.

A könyv második fele a kulturális tényezőkre helyezi a hangsúlyt, az egyének életének körülményei helyett azt vizsgálja, hogy milyen szerephez jutnak a felmenőktől örökölt hagyományok és attitűdök. Gladwell számos példával illusztrálja, hogy a kulturális örökségnek milyen fontos szerepe van abban, hogy egyes

emberek miért sikeresebbek, mint mások.

A könyv legmegdöbbentőbb része valószínűleg a légi katasztrófák etnikai alapú magyarázata, amely a kultúrközi pszichológia egyik legismertebb paradigmájára, *Hofstede* kulturális dimenzióira épít. A legérdekesebb dimenzió talán a hatalmi távolság skálája, amely egy adott kultúra tagjainak hierarchiával kapcsolatos attitűdjeit méri, vagyis, hogy mennyire értékelik és tisztelik a tekintélyt. Minél nagyobb a hatalmi távolság, annál kisebb a valószínűsége, hogy a beosztott vállalja a vita kockázatát a főnökével, és érvényre juttatja vele szemben a saját véleményét, amely azonban például a repülés esetében kritikus lehet. Ennek tudatában már érthető, hogy jó pilótává válni a magas hatalmitávolság-értékekkel rendelkező országokban rendkívül nehéz feladat. Mindezek alapján talán nem is annyira meglepő, hogy milyen szoros összefüggés van a hatalmi távolság mutatója és a légi szerencsétlenségek száma között. Az ennek illusztrálására bemutatott adatok jelzik, hogy milyen fontos a kultúra szerepének a tudatosítása a siker szempontjából. A Korean Air például balesetek sokasága után éppen annak köszönhetően tudta visszaszerezni a jó hírért, hogy felismerte a kulturális örökség fontosságát. A vállalatnál az attitűdök megváltoztatására volt szükség ahhoz, hogy alkalmazni tudják a modern kommunikációt, amely elengedhetetlen a légi közlekedés hatékonysága szempontjából.

A kulturális hagyományok szerepének újabb meghökkentő bizonyítékát olvashatjuk a következő fejezetben, amelyben a szerző az ázsiaiak kiemelkedő matematikai képességeit a keményebb tanulmányokra, türelmesebb problémamegoldó stratégiákra vezeti vissza, amelyek azonban véleménye szerint a rizsföl-

deken eltöltött kemény munka kulturális örökségéből eredeztethetőek. Az egyik leggyakoribb kínai közmondás, amely szerint „aki képes pirkadat előtt kelni az év 360 napján, az gazdaggá fogja tenni a családját”, jelzi, hogy az egész éven át tartó kemény munka és az értelmes munkába vetett hit szerves része az ázsiai kultúrának. Azt pedig már láthattuk, hogy a kemény munka az, ami a sikeres embereket jellemzi, és ez a kulturális beállítódás különösen előnyére válik az ázsiaiaknak a matematika területén, ahol ráadásul már az egyszerű nyelvi szerkezet miatt beépített előnnyel indulnak.

Több szempontot is találhatnánk, amely szerint kritizálhatnánk a könyvet. Mondhatnánk, hogy az egyes jelenségek magyarázatára nem alkot általános érvényű elméletet, hiszen mindenre találhatunk kivételt. Néhányszor az olvasó vitába szállhatna a szerzővel, a magyarázatok olvasásakor időnként felmerülhet bennünk az a gondolat, hogy igen, de... Az is igaz, hogy nem ő az első, aki a szokatlan lehetőségekből adódó különleges előnyök és a kulturális örökség meghatározó erejét hangsúlyozza. A szerzőnek azonban nem is célja a tudományos igazolás, pusztán a rá jellemző közírói stílusban hívja fel a figyelmet az érvényesülés meglehetősen sokelemű receptjére, amelyben olyan tényezők is fontos szerephez jutnak, amelyekre sokszor nem is gondolunk.

A könyv végtelenül szórakoztató, a különböző jelenségek önmagukban is érdekesek, elgondolkodtatóak. A szerző stílusa világos és érthető, emellett rendkívül élvezetes is, ahogy végigkövethetjük a szerzőt kalandos intellektuális utazásán. Az olvasó élményét gazdagítják a meglepő fordulatok, valamint az, hogy a szerző olyan dolgokat kapcsol össze, amelyeknek látszólag semmi közük nincs egymáshoz (például rizsföldek és

matektesztek). Néhány történet annyira hatásosan megkonstruált, hogy miután elolvastuk, azonnal kényszerünk támad elmesélni valakinek.

A könyvnek nem az a nagy erénye, hogy rámutat arra: a siker eléréséhez az egyéni jellemzőkön túl a szerencsének köszönhető különleges lehetőségeknek, a támogató környezetnek és a kulturális háttérnek is fontos szerepe van, hiszen mindezt eddig is tudtuk. Ilyen értelemben a kivételesek sikere egyáltalán nem kivételes és nem is rejtélyes. Ezeket a dolgokat mind tudjuk, de ebben az individuális nyugati kultúrában talán nem vesszük róla kellő mértékben tudomást. A könyv célja a meglepő és fordulatos történetek segítségével elérni, hogy az olvasóban tudatosuljon: a siker nem egyszerűen személyes érdem. A XXI. században a siker nem pusztán a tehetség és az intelligencia függvénye, sokkal inkább az együttműködésnek, az elszántságnak és a kemény munkának köszönhető. Újra a szerző szavaival élve „a sikeresek azok, akiknek van erejük és lélekjelenlétük ah-

hoz, hogy megragadják a kínálkozó lehetőségeket”. Az ilyen lehetőségek területén azonban napjainkban érezhető a változás. Miközben az előző generációk igen szerencsések voltak, ha megadatott nekik egy ritka lehetőség, manapság egy élet alatt már több ilyen is adódik. Egyre gyakrabban van jó idő, és egyre több a jó hely. Napjainkban felértékelődött a praktikus intelligencia szerepe, amelynek forrása a közösség, amely az egyént körülveszi. Nagy siker tehát nem érhető el másképp, csak a szűkebb vagy tágabb környezet támogatásával, legyen az családi, baráti vagy éppen vállalati környezet, amelyben egyre inkább megkérdőjelezhetetlen az a tény, hogy csak hatékony csapatmunkára támaszkodva állhatunk helyt ebben a gyorsan változó világban. Mindezekből az is következik, hogy a társadalomnak nagyobb kontrollja van afelett, hogy ki lesz sikeres, illetve, hogy hányan lesznek azok, mint gondolnánk.

SELEI ADRIENN

Mi vár ránk a jövőben?

Grzegorz W. Kołodko: *Megatrendek*
Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009. 396 oldal

A világ egyik legismertebb lengyel közgazdásza nem kevesebbre vállalkozott, mint hogy a XXI. század globalizációs folyamatait a gazdasági, a társadalmi és a politikai összefüggések rendszerében vizsgálja, rámutatva e folyamatok egymásra utaltságára. A szép kiállítású, közérthetően írt könyv komoly, aktuális gazdasági problémákat tárgyal, amelyek rövid és hosszú távon egyaránt nehéz döntések elé állítják az emberiséget.

Kołodko tíz fejezetben fejt ki mondanivalóját, lépésről lépésre előrehaladva az igazság keresésétől a bizonytalan jövő körvonalazásáig.

I. fejezet: „VILÁG, SZAVAK ÉS TARTALMAK, avagy miképpen keletkezik az igazság, a tévedés és a hazugság a gazdaságban és politikában, és mit tehetünk azért, hogy az igazság kerekedjen felül.” Kołodko ezzel az izgalmas kérdéskörrel indítja a könyvet. Megfogalmazza, hogy az emberek célja nem az igazság keresése, hanem az, hogy a lehető legjobb testi és lelki körülmények között éljenek. A politika is ezt szolgálja, azaz azt a látszatot kívánja kelteni, hogy az embereket szolgálja. A tudománynak viszont az igazság megtalálásán kellene fáradoznia. Szavainkkal azonban sokszor nem magyarázzuk meg, hanem összezavarjuk a dolgokat. *Michael de Montaigne* (1580) szerint: „...senki nem mentes attól, hogy sületlenséget mondjon. A baj ott kezdődik, ha megfontoltan teszi.” (12. old.) A professzionális hangszín és érvelés gyakran a tudományosság látszatát

kelti, holott megnehezíti az összefüggések megértését. A szerző részletesen fejtegeti, hogy sokan tudják ugyan, hogy hazudnak, sokat, zavarosan beszélnek és arrogánsan megijeszítik a hallgatót, hogy ő a buta, ha nem érti, mégsem változtatnak. Akik szeretnék az igazságot keresni, azoknak is rá kell jönniük, hogy az nem mindig sikerül. Az igazság három formáját szokták megkülönböztetni: a koherens, a pragmatikus és a konszenzuális igazságot. Kołodko rámutat arra, hogy a konszenzus nem bizonyít igazságot. Egy-egy tudományos iskola gyakran használ olyan állításokat, amelyeket a képviselői megtanulnak, elfogadnak, aztán az egész tudományág elfogad valamit, amit mindenki igaznak hisz, holott nem az. *Galbraith* 1958-ban írt munkájára is hivatkozik, aki bizonyította, hogy a tudomány nem lehet konszenzusos. A szerző példája: mindenki azt hiszi, hogy Kolumbusz fedezte fel Amerikát, pedig az nem igaz.

Kołodko *Bobrowszkyra* hivatkozik akkor, amikor azt állítja, hogy a közgazdaságtan nem tudomány, hanem tudás. „A tudomány sokkal inkább gondolkodásmód, nem tudáskészlet.” (14. old.) A közgazdaságtudományban keveredik a humán és a matematikára alapozó természettudomány. Az előbbiben jellemző, hogy a dolgok egy részét elhallgatják. A Nobel-díjakat osztó bizottság ezért közgazdasági Nobel-díjat 20–30 évvel a felfedezés után adományoz, mert ezen a területen – eltérően a természettudományoktól – nem lehet hamarabb megítélni, hogy valami igazolódott-e vagy sem. Ezzel összefüggésben hangsúlyozza, hogy a közgazdaságtudomány akkor tölti

be hivatását, ha lépést tart a változással, és ez alól nem mentesülnek a gazdaság viszonyaira vonatkozó nézetek sem. Kołodko felhívja a figyelmet arra, hogy a közgazdaságtudományt csak a helyi viszonyokra lehetne alkalmazni. Ezzel szemben a neoliberális tanokat mindenhol és mindenre ráhúzzák, ahol, és amire csak lehet, mert ez a kívánatos a nemzetek feletti nagytőkének. Még a Nobel-díjas *Stiglitz* is megbírált valaki azért, mert lengyel példát hozott: Lengyelország „gradualista privatizációs politikát folytatott”, nem engedte be gyorsan a privatizációt, ami nyilvánvalóan ellentétes a sokak által legjobbnak tartott neoliberális elvekkel. Az első fejezet a továbbiakban arról szól, hogy a szovjet rendszertől megszabadult országokban a közgazdászok alapos vizsgálat nélkül túl gyorsan és lelkesen átálltak az USA közgazdaságtanának szajkózására és nem figyeltek arra, hogy az jó-e a saját országuknak. A fejezet végső következtetése: „Könnyebb megérteni a közgazdaságtant, ha a bonyolult tételeket egyszerűen fogalmazzuk meg.” (40. old.) Kołodko ennek szellemében folytatja írását.

II. fejezet: „HOGYAN TÖRTÉNIK?, avagy miképpen zajlanak a gazdasági folyamatok, mi köze van ehhez a tudománynak, a politikának és a véletlennek, és ki rendezte mindezt így.” Kołodko nem egészen az alcímnek megfelelően fejt ki a folyamatokat (sajnos), de szellemesen sok példát bemutat arra, hogy a jelen és a múlt tendenciái alapján nem lehet jövőt előre jelezni. A modern jövőkutatók művelők is úgy gondolják (gondoljuk), hogy a jövőt nem csupán a hagyományok, az örökségek és a meghatározottságok alakítják, hanem azok a várakozások és elvárások is, amelyeket a jövő anticipálásakor fogalmazzunk meg mint új jelenségeket és folyamatokat. A jövő, különö-

sen a távoli jövő anticipálása azonban nehéz feladat. A szerző szomorúan állapítja meg, hogy a Lengyelországban készített „Stratégia Lengyelországért”-program keretében a szakértők leginkább a múlttal és az akkori jelennel, esetleg a rövid távú jövővel foglalkoztak, de két-három évtizedre már alig tekintettek előre. Valóban, a realitás és a képzelet talaján állni és egyensúlyozni hosszabb távon, igen nehéz intellektuális tevékenység. Ezt magam is megtapasztaltam, amikor a Magyarország 2025 című akadémiai kutatás – az eredményeket összegző tanulmánykötet 2010 áprilisában jelent meg – keretében szakértőket kértem fel a jelenlegitől eltérő jövő felvázolására.

III. fejezet: „VILÁGTÖRTÉNELEM DIÓHEJÉBEN ÉS AMI ABBÓL KÖVETKEZIK, avagy az egyik ország miért gazdag, míg a másik szegény – és ennek így kell-e most már mindig lennie.” A múlt eseményeit taglaló fejezetben megfogalmazottakból az a következtetés vonható le, hogy a történelem sok, nem logikus sorrendbe szedhető változással járt a XVIII. század végéig is, azóta pedig döbbenetes változások zajlanak. Ezek előrejelzése hihetetlen szellemi koncentrációt kíván, tele vagyunk bizonytalansággal (pl. Kína óriásit fejlődött, de senki sem tudja, hogy mi várható ott néhány évtized múlva). A múltból vett példák alapján azt mondhatjuk, hogy a közgazdaságtan három alaptétele – a gazdagság maximalizálásának mint a gazdaság hajtóerejének paradigmája; az az állítás, hogy a gazdasági döntések alapja a racionalitás; valamint az a meggyőződés, hogy a piac saját mechanizmusával önmagában képes biztosítani a hatékony gazdálkodást – nem fejezi ki a valóságot (86. old.). Hinni kell abban (bár ez sokszor igen nehéz), hogy ez a jövőben másként lehetséges, amihez a globalizáció támogató és ugyanakkor vissza-

húzó keretet ad. „Az idő napjainkban a globalizált gazdaságban telik. Más időket élünk.” (91. old.)

IV. fejezet: „GLOBALIZÁCIÓ – HOGYAN TOVÁBB? avagy hogyan jött létre a globalizáció és miképpen védjük érdekeinket a világot behálózó függési viszonyok korában.” A fejezetet érdekes eszmefuttatás vezeti fel: azt mondják, hogy a világ globalizálódik, ez Kołodko szerint butaság, mert a glóbusz hogyan globalizálódik, a világ hogyan „világosodik”? A globalizáció kifejezés nyilvánvalóan azt jelzi, hogy a folyamatok és a jelenségek a világon inkább az egész világra egyszerre jellemzően változnak és történnek, nem pedig úgy, mint addig: egy-egy helyen másként és másként. Lehet, hogy ez a kifejezés nem a legszerencsésebb erre a jelenségre, de érthető. Bár-hogyan is nevezzük ezt a feltartóztathatatlan folyamatot, látni kell, hogy a globalizáció folyamatában új élethelyzetek jönnek létre, és jelenlegi befejezetlensége élesedő politikai konfliktusok forrásává vált (gondoljunk a munkaerőpiac problémáira). Ezt a folyamatot három kulcsfontosságú elem alakítja: a *liberalizáció*, az *integráció* és a *függőség*. Mindhárom más-más, de egymáshoz kapcsolódó problémákat vet fel. De milyennek gondolható a „hogyan tovább”? „A globalizáció legyen kevésbé spontán és kaotikus, emellett viszont váljon koordináltabbá és irányítottá.” (120. old.) A globalizáció előnyei akkor használhatók majd ki, ha a globális gazdaság (és a világtársadalom) a civilizáció új, érettebb, magasabb fokára tud emelkedni. Ez nem érhető el a science-fictionra, még kevésbé a non-science-fictionra építve, de demokratikus, világméretű dialógus és az ún. globális aktorok segítségével – amelyek felelősséggel tudják befolyásolni annak menetét – igen.

V. fejezet: „A VILÁG A MAGA VALÓJÁBAN, avagy hogy élnek az emberek és miképpen alakulnak mindennapjaik a változó világ különböző részein.” Egyetlen szóval lehet erre válaszolni: aszimmetrikusan. Az egyenlőtlenséget bár-hogyan is mérjük – akár a GINI-mutatóval, a HDI-indexszel, a demokrácia fokával, vagy az adósság mértékével –, mégsem olyan sokkoló, mint a szerző valós helyzetleírása a Száhel-övezet egyik családjáról. A képet finomítja és még elretentőbbé teszi a környezeti állapot romlását és a fajok diverzitásának csökkenését be-mutató leírás. Beleképzelve magunkat a család egyik tagjának a helyzetébe, nehezen tudjuk megmagyarázni, hogyan tudnak élni emberek a leírt rossz körülmények között, és azt is, hogy miért nem élnek mások hasznosabban az ott leírt jó lehetőségek között. Nehéz elfogadni ezt a hatalmas különbséget. Az olvasó már nagyon várja, hogy megtudja: vajon mit gondol a szerző, mit lehetne tenni azért, hogy ez ne így legyen. Kołodko azonban türelmet parancsol a következő fejezetekkel, még szükségesnek érzi, hogy tisztázza: mi vezetett idáig, hogyan értelmezzük a fejlődést és egyáltalán mi lehet az intézmények, a politika és a kultúra szerepe a fejlődésben.

VI. fejezet: „A HANYATLÓ NEOLIBERALIZMUS ÉS HIÁBAVALÓ HAGYATÉKA, avagy miképpen tudta egy káros szemlélet ennyi ideig uralni a fél világot és hogyan boldoguljunk ezzel.” A fejezet nyitómondata – „A világ sokkal jobb volna, ha fejlettebb és messze nem ennyire differenciált lenne, és ha gyakrabban indulna ki a jövőből” (203. old.) – akár életünk (vagy a könyv) mottója is lehetne. A mondat első fele olyan óhaj, amely nehezen teljesíthető, a második viszont – alapvető szemléletváltozással – az előzőnél rövidebb idő alatt valósággá formál-

ható. (Ezt fogalmazza meg a szerző az új pragmatizmus elméletében – lásd IX. fejezet). Ehhez viszont tudni kell, mi és hogyan vezetett idáig. A fejezetben alapos leírást kapunk arról, hogy a neoliberalizmus eszmerendszere, amely kíváncsnak látszott az USA-ban a vezetők számára, és különösen jónak látszott a szocializmus összeomlása után arra, hogy a nagy- és a multinacionális vállalatok gátlástalanul kihasználják az újonnan a hatalmi térségükbe kerülőket (a harmadik világbelieket, Dél-Amerika országait és a volt szocialista országokat), milyen gyorsan terjedt el a világban. Elhitették, hogy az a jó egy országnak, ha sok kölcsönt kap, ami csak arra jó, hogy az ország őríási mértékben eladósodjon, más országoktól függővé váljon, és elvegyék az országtól mindazt, amit termel. Közben az USA azért került nagy fölénybe Európával szemben, mert a rugalmas piacgazdaság eredményezte innovációdömping által felszínre jött technikai fejlődést az USA-ban nem a munkaidő csökkentésére használták, mint Európában, hanem inkább arra, hogy máshova vigyék a hasznót, és másoktól még többet szedjenek be. Oroszországban viszont a bűnözés lett uralkodó. Rá kell jönni arra, hogy a neoliberalizmus az USA-nak sem jó, mert nagyobb mértékben okozza az erkölcsök romlását, mint amennyi pozitívumot hoz az országnak. Egyedül Kína jutott váratlanul jó helyzetbe, többek között azért is, mert nem indult el a neoliberális úton (látni kell azonban azt is, hogy a kínai emberek csak addig érzik jól magukat diktatórikus államukban, amíg nem fejlődnek annyira, hogy önállóan gondolkodjanak).

A neoliberalizmus térhódításának és „sikerének” az is az oka, hogy „sok dolog történik egyidejűleg” (231. old.), a globalizáció spontán folyamata (amely elveszíti a racionalitás ismérveit, sőt időnként

irracionálissá válik) térben és időben együtt jelenik meg a neoliberalizmus eszméivel. A globalizáció dinamikájáról nem a politika, s nem a stratégiai terv dönt, hanem az elemi erő. „A neoliberalizmus... tökéletes volt... a globalizáció kaotikus fázisához.” (245. old.) Ma a segítségével csak a tőke a nyertes. „A kapzsiság motiváló erő, mindemellett makroökonómiai és társadalmi szempontból nézve általában irracionális tevékenységeknél nyilvánul meg. Ez a megállapítás még a nemzetgazdaságoknál is nagyobb mértékben vonatkozik a világgazdaságra.” (250. old.) Hát nem csoda, hogy a neoliberalizmus világkarriert futott be?

VII. fejezet: „MIT JELENT A FEJLŐDÉS ÉS MITŐL FÜGG?, avagy miből lesz a társadalmi-gazdasági fejlődés és boldogít-e?”

A szerző sok oldalról bizonyítja, és több példával illusztrálja, hogy nemcsak fejlődni kell, hanem a társadalmak egyensúlyát is fenn kell tartani. Dilemmaként fogalmazza meg, hogy vajon mi a fontosabb a társadalom számára: a nyugdíjak emelése, vagy ugyanennek a pénznek egy gazdag, a tőkét jól forgató vállalkozó kezébe adása. Ha minden nyugdíjas kap nyugdíjemelést, akkor szinte semmi az, ami egynek jut (napi egy pohár tejre elegendő), de ha ugyanazt a pénzt néhány vállalkozó között osztják el, akiknek van már annyi pénzük, hogy az így kapottból beruházást valósítsanak meg, akkor több lesz az állam bevétele, és az a nyugdíjasoknak is kedvezőbb helyzetet teremt. A vita eldönthetetlen, tulajdonképpen a rövid és a hosszú táv ellentmondása jelenik meg itt. Kolodko azt a reményét fejezi ki, hogy eljön az idő, amikor a GDP mellett a HDI-mutató, a *bruttó hazai boldogság mutatója* (Gross National Happiness) és a GINI-mutató integrálásából összeáll egy, a társadalom kiegyensúlyozott fejlődését mutató index. Előre-

mutató, ha a buthani király által kidolgozott happiness index (ami sikert is jelenthet, de inkább boldogságot) növelésére törekszünk. Nem fejlődés kell tehát, hanem a kiegyensúlyozott (a népek és tagjaik között egyenletesen eloszló, időben nem hirtelen váltakozó) boldogság elérése a helyes cél. A változtatáshoz azonban nincs meg sem a tudás, sem a politikai akarat, de számos tényezőben megtalálhatjuk a változtatás lehetőségét. Ezeket tárgyalja a következő fejezet.

VIII. fejezet: „AZ INTÉZMÉNYEK, A POLITIKA ÉS A KULTÚRA SZEREPE A FEJLŐDÉSBEN ÉS A HANYATLÁSBAN, avagy a gazdasági játék szabályairól, az ártalmas és a haladó politikáról, valamint a kultúra jelentőségéről a fejlődésben.” Kołodko abból indul ki, hogy a fejlődéshez tanulni kell. A kapitalizmus kikényszeríti a tanulást – ezért racionálisabb, mint akár a feudalizmus, akár a naturálgazdaság (nyilván az ősközösségi és a rabszolgatartó társadalmak gazdaságát nevezi így). Megállapítja, hogy a kapitalizmus talán ma kevésbé racionális, mint a korábbiakban. Úgy véli, hogy a reálszocializmus részben racionális volt: mindent el lehetett adni, de nem lehetett mindent kapni. A reálkapitalizmus is részben racionális volt, mert mindent meg lehetett venni, de mert sokaknak nem volt pénzük, az eladás irracionális nehézségekbe ütközött. A világkapitalizmus és a globalizáció korában viszont megszűnik az önszabályozás mechanizmusa és az önpusztítás veszélye fenyeget. Ez a szakasz magát az ipari társadalmi rendet is elpusztítja. Arról itt nem ír, hogy mi következik ebből, pedig teljesen nyilvánvaló, ha valami menthetetlenül elpusztul, helyette teljesen új típusúra kell váltani. Kołodko számos példát hoz arra, hogy az intézmények, a politika hogyan lehetetlenülnek el, elveszítik az emberek

bizalmát, mert nem tudják megoldani azt, amit vállalnak. Vajon kedvez-e a gazdasági fejlődésnek a demokrácia? – teszi fel a kérdést a szerző. Válaszában azt hangsúlyozza, hogy a kibontakozóban levő demokrácia sem a vitákat nem teszi racionálisabbá, sem a döntéshozatali folyamatot nem rövidíti le, sőt bonyolulttá teszi azt. Hosszú távon azonban a fejlődésnek leginkább a demokrácia kedvez. De addig még sokat kell tanulni!

A bizalomvesztést és a mögötte levő értékvesztést erősen tükrözi a kultúra mint értékjelrendszer, ami kötődik az inspirációhoz és motivációhoz. A motiváció fokozza a kreativitást és új paradigmák kidolgozásához vezethet el. Ilyen új paradigma lehet a fejlődés koincidenciaelmélete, amelyet a következő fejezetben tárgyal a szerző.

IX. fejezet: „A FEJLŐDÉS KOINCIDENCIA-ELMÉLETE ÉS AZ ÚJ PRAGMATIZMUS, avagy mitől függ a termelés növekedése és a gazdasági fejlődés, valamint mit tegyünk, hogy jobb legyen.” Kołodko azzal vezeti be a témát, és azt igazoló idézeteket közöl, miszerint „a gazdasági magatartás mindig az uralkodó elméletek szerzőinek temetését követi”. *Francis Fukuyama* (The end of history and the last man, Krakkóban lengyelül 2004-ben adták ki, Kołodko arra hivatkozik – a Google szerint eredetileg 1989-ben jelent meg, magyarul könyv alakban 1992-ben az Európa Kiadónál) írta: „Amíg ők az adott kor hierarchiájának csúcsán vannak – tudományos munkákat bíráló, és felsőoktatási intézmények és igazgatótanácsok állásairól döntő bizottságokban –, addig az adott paradigmát lehetetlen megengatni.” (307. old.) Ha változtatni akarunk, akkor értékelésekbe és értékekbe ütközünk. Ilyenkor különösen fontos, hogy a (fejlődési) modellek ne tartalmazzanak ideológiát. Kołodko hangsúlyozza:

„a modelleknek mindenekelőtt operatívoknak kell lenniük, tehát konkrét kérdéseket kell érinteniük, amit a társadalmi-közgazdasági közegnek kell címezni, nem az ideológiai preferenciákat kell általuk megvilágítani.” (307. old.) Helyesen azt is írja, hogy az olyan általánosítás, ami igaz, de túl van a konkrétumokon, nem sokat ér. Például ez: „A termelés növekedése egyszerre függ a foglalkoztatás növekedésétől és a munka termelékenységének növekedésétől” (308. old.) igaz, de a kérdés valójában az, hogy miként növelhető a foglalkoztatás és a munka termelékenysége. Okos megállapítása az is, hogy a másik véglet a részletes interpretálás, ami nem mindenre igaz. Ilyen a keynesianizmus, ami azt mutatja meg, hogyan lehet növelni a beruházási szorító hatására a termelés hatékonyságát és minőségét, valamint a monetarizmus, ami helyesen mutat rá a pénz kínálata és az infláció szintje közötti viszonyra. Ezek az elméletek nem törődnek azzal, hogy sok más tényezőtől is függ minden, van, amikor az egyiket lehet használni, van, amikor a másikat és van, amikor egyiket sem. Kołodko szerint a különböző típusú körülmények között a koincidencia az, ami ezekre a jelenségekre és folyamatokra kritikusan hat. A legfontosabb a feltételek különböző típusainak szétválasztása és a környezet.

A szerző hangsúlyozza, hogy egy jelenséget több tényező okoz, azaz az elemzéseket interdiszciplinárisan kell végezni. Minden tényezőt meg kellene határozni, és kvantifikálni kellene szerepük jelentőségét. Ehhez matematikai modelleket kellene felállítani (ezt ő későbbre és másokra hagyja). Kołodko a fejlődés koincidencia-elmélete fontos módszertani elemének tekinti az összehasonlító gazdaságtant, hiszen „csak akkor láthatjuk, hogy mi az igazság, ha valamihez viszonyítjuk; valamivel ellen-

tétbe állítjuk; a többi háttérében áll.” (310. old.) Kołodko határozottan állítja, hogy „aki nem hasonlít össze, az nem érti a dolgokat.” (uo.)

Helyesen hangsúlyozza, hogy a gazdaságpolitikában gyakori nagy bűn, hogy összekeverik a célt és az eszközt. Ilyen evidens bűn a neoliberális erőltetés, ami nem veszi figyelembe a társadalmi kiadásokat és a kiegyensúlyozott költségvetést, valamint az alacsony inflációt célként tekinti, ami pedig csak eszköz. Ilyen bűn a költségvetési transzfer populista kezelése is, amit öncélúan felnagyítanak, holott az is csak eszköz.

A koincidencia legfőbb jellemzői (alapelvei):

1. el kell felejtetni minden dogmatikus megkötést,
2. ne rendeljük alá magunkat semmilyen ideológiának és politikai irányzatnak, hanem keressük az objektív igazságot úgy, hogy a konvencionális bölcsességeket ne vegyük figyelembe,
3. elvetjük a gazdasági növekedésre vonatkozó valamennyi univerzális elméletet,
4. interdiszciplinárisan közelítünk, a történelmi, jövőkutatási, földrajzi, jogi, szociológiai, vezetéselméleti tudományokat és a világhálót is figyelembe vesszük,
5. széles körű összehasonlításokat alkalmazunk,
6. több dimenzióban gondolkodva mozgunk: az adott tényleges földrajzi, politikai, társadalmi problematika szerint,
7. a célokat és az eszközöket megkülönböztetjük,
8. rugalmas eszközrendszereket keresünk minden konkrét specifikus helyzetre.

Kołodko helyesen hangsúlyozza, hogy mindezt pragmatikusan kell ellenőrizni,

a gyakorlati eredményeket kell mércének tekinteni. A Kołodko által javasolt paradigmaváltás: az alkotóelemekre való koncentrációról át kell térni *az elemek találkozásának, a koincidenciának* a vizsgálatára. Kołodko új pragmatizmusa egyértelműen jövőre orientált. Fontos, hogy a jelent a tudományosan kidolgozott vízióra építsük, és ne a múlt következményeként értelmezzük. A jelen intézményrendszerét is a várakozásokból és a jövőképből kell levezetni, nem pedig a tradíciókból. Változtatni kell, de vigyázni arra is, „nehogy tévútra tévedjünk.” (322. old.)

A jövőkutatás eddigi története azt mutatja, hogy a *participációs globalizmus* lehet az az irány, amely elhozhatja az emberiségnek a jólétet – ebben hiszek. Kołodko viszont a koincidencia-elméletet ajánlja, de nem nagyon hiszi, hogy a jövőben jólét lehetséges. A jövő fogja eldönteni, hogy melyikünknek lesz igaza. A különbséget az is okozhatja, hogy Kołodko jólétnek valószínűleg azt a külsődleges anyagi gazdagságot tekinti, ami ma sokak rendelkezésére áll, én a szerényebb körülmények közötti boldogságot.

X. fejezet: „BIZONYTALAN JÖVŐ, avagy mi vár ránk a közeli és távoli jövőben és hogyan tudjuk ezt befolyásolni.” Kołodko 12 területre (mint a gazdasági növekedés, értékek, regionális integráció, szegénység, társadalmi egyenlőtlenség, tudástársadalom, konfliktusok és biztonság) koncentrálni írja, hogy milyen sok szempontból várhatóak nehézségek, veszélyek, amelyeket nem tudhatunk előre, mert nem tudjuk kiszámítani, hogy mi lesz. Nem tudjuk mérni. De szerencsére fel is oldja ezt a problémát azzal, hogy „a

lényeg nem abban van, hogy mit és hogyan kell mérni, hanem mindenkinek felett abban, hogy mit és hogyan kell csinálni.” (332. old.) A várható veszélyek ismertetésével az kap hangsúlyt, hogy a régimódián gondolkodók és az önmagukat is, a világot még inkább becsapni igyekvők súlyosan ártanak maguknak, de főleg a következő generációknak azzal, hogy azt hirdetik: a kapitalizmus megoldhatja a válságot. Valójában, ha a világ e könyv VIII. és IX. fejezetében leírtak szerint haladna új utakon, akkor a jövő kedvezőbb, legalább is kevesebb problémával telített lenne.

Van pozitív alternatíva, de ahhoz akarni kell, hogy le tudjunk mondani javaink egy részéről, kevésbé kellene kapzsinak lenni, komplex módon és perspektivikusan kellene gondolkodni, és megtanulni viszonyítani. Mindez elképzelhetetlen az oktatás és nevelés kiszélesítése nélkül. A tudást a koincidencia-elméletben – a növekedés soktényezős modelljében – autonóm kategóriaként veszik figyelembe. *És ennek így kell lennie!*

A népszerűen megírt könyv nemcsak a szakemberek, hanem a szélesebb olvasótábor számára is (*mindenkinek* – ajánlja a szerző) csupán egy kellemes olvasmány lenne, ha csak a kifejezésmódjára koncentrálnánk, tartalmilag azonban – mint láttuk – súlyos kérdésekre keres választ. A címetek magyarázó alcímek és mottók találóak. A téma iránt érdeklődő, számokban, adatokban szívesen elmerülő olvasók részére egy, az interneten elérhető navigátor készült.

NOVÁKY ERZSÉBET

Reálpolitika és neopopulizmus

*Lehoczki Bernadett: Latin-Amerika és Kína: a kapcsolatok új rendszere
Szegedi Tudományegyetem – Budapesti Corvinus Egyetem, Szeged – Budapest,
2009, 251 oldal*

Lehoczki Bernadett tollából egy kifejezetten jól sikerült és figyelemre méltó könyv született egy korábbi doktori értekezés alapján. Jó tapasztalni azt, hogy egyfelől a régiótanulmányoknak továbbra is vannak fiatal, elszánt és felkészült művelői, illetve másfelől, hogy a korábban a hazai kutatásban is meghatározó latin-amerikai régióra is újra fény vetül e könyv kapcsán.

Sajátos, szokványosnak egyáltalán nem nevezhető kísérletbe fogott Lehoczki Bernadett, a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének oktatója, amikor Latin-Amerika és Kína viszonyát igyekezett feltérképezni. Kína gazdasági súlyának és politikai befolyásának elemzése és értékelése már évek óta nem csak az akadémiai irodalom számára kínál kihívást. A napi hírek szintjén sem kerülheti el a közönség figyelmét az ázsiai ország (újbóli) felemelkedésének sikertörténete. Latin-Amerika ugyanakkor továbbra is árnyékban marad, csak néhány elszánt régiószakértő érdeklődését keltve fel. Az elhanyagoltság ténye ugyan több szempontból is érthető, mégis szomorú, hiszen Latin-Amerika fejlődésének, politikai-gazdasági változásainak tanulmányozása Magyarországon – és így a BCE-n – nem előzmények nélküli, a közgazdaságtudomány, a politikatudomány, vagy éppen a történettudomány számos rangos képviselője foglalkozott korábban (is) hazánkban e térséggel.

Ami Lehoczki vizsgálatát újszerűvé és egyedivé teszi, az a választott perspek-

tíva. Az elemzés ugyanis nem egyik, vagy másik régió vizsgálatát adja, hanem Kínának Latin-Amerikához való viszonyát, illetve e két egység egymásra hatását értékeli. A komplex, sok szálon futó elemzésben azonban mégis kirajzolódik mindkét régió sajátos – gyakran ellentmondásos – fejlődése, csak rá jellemző gazdasági, politikai és hatalmi viszonyai. Sőt, a kínai–latin-amerikai viszony széles körű áttekintése révén talán éppen azt sikerül a szerzőnek bizonyítania, hogy e kapcsolat nem önmagáért való, hanem sokkal inkább a felek mindenkori érdekeinek alárendelt, szigorú költség-háson alapon számított konstrukció ez. A reálpolitika tehát a kapcsolatok minden szintjén meghatározónak bizonyul és ez a tétel a kötet valamennyi fejezetén végighúzódik.

A rövid bevezetőt követő első nagy egységben (*Történelmi előzmények*) a szerző elsősorban a hidegháború éveire koncentrál és tekinti át a kapcsolatok fejlődését. A fejezet plasztikusan mutatja be, hogy bár a Kínai Népköztársaság megalakulását követő első tíz esztendőben nem volt hivatalos kapcsolatfelvétel, ám nem hivatalos vonalakon annál erőteljesebben tájékozódott a kommunista vezetés a latin-amerikai régióban. Fordulatot a kubai forradalom hozott, amit a kínai vezetők melegen üdvözöltek. A szovjetek közvetlen részvételét nélkülöző kubai forradalom sikere különösen felértékelte az országot Kína szemében a szovjet–kínai kapcsolatok megromlásának idején. A hetvenes években megvalósult hivatalos kapcsolatfelvétel sem volt mentes a nagypolitika hatásaitól: az USA és

Kína látványos közeledése Latin-Amerikát is közelebb hozta az ázsiai országhoz. Érdekes a szerzőnek az 1980-as évek kínai gazdasági fordulatát a latin-amerikai strukturális reformokkal párhuzamba állító összehasonlítása is, amely változások azonban nemcsak eltérő eredményre vezettek, de más-más forrásból is táplálkoztak. „Míg Latin-Amerikában a strukturális reformok az adósságválság szülte kényszerhelyzetre adott, kívülről diktált válaszlépések voltak, Kínában belső, szerves fejlődés útján indult meg a reformfolyamat.” (31. o.)

A hidegháború utáni évek történeti áttekintését kínáló *2. fejezet* azt hangsúlyozza, hogy a bipoláris világrend helyét átvevő multipolaritás a kínai–latin-amerikai kapcsolatokban is nagymértékben erősítette a pragmatizmust. Ráadásul a korábbi nyugat és kelet megosztottsága után (ahol az egyik régió a nyugathoz, míg a másik a kelethez sorolódott), az új felállásban az Észak-Dél konfliktust hangsúlyozó paradigmában egy táborba került a két térség. (Kiegészítésként érdemes felvetni, hogy mára inkább a feltörekvő gazdaságok csoportja az a közös kategória, amit nem csak az ENSZ, de maguk az érintett országok is használnak besorolásuk esetén.)

A fejezet jól dokumentálja azt a gazdasági és kereskedelmi áttörést is, amelynek következtében az új évezredre Kína vált Latin-Amerika első számú ázsiai kereskedelmi partnerévé, háttérbe szorítva a korábbi éllóvasokat. A gazdasági kapcsolatok intenzívebbé válását segítette a dél-amerikai országokban kibontakozó, a szerző által *neopopulistának* nevezett irányváltás is.

A történelmi áttekintés után Lehoczki arra tesz kísérletet, hogy átfogó választ találjon arra a bevezetésben megfogalmazott kérdésre, miszerint a világgazdaság és világpolitika porondján perifé-

riára szorult „Latin-Amerika hogyan kerül a kínai kapcsolatokon keresztül új nemzetközi erőterbe, mennyiben rendeződik át helyzete a nemzetközi kapcsolatokban és a világgazdaság rendszerében.” (8. o.)

A válasz megelégsére induló olvasóban az első gondolat e kérdésfelvetés kapcsán valószínűleg az volna, hogy Latin-Amerika helyzete, a kontinens előtt álló kihívások, illetve nemzetközi kapcsolatrendszere – függetlenül Kína növekvő befolyásától – nem hogy nem érthető meg, de talán nem is értelmezhető az USA külpolitikájának tanulmányozása nélkül. A laikus olvasó azt feltételezné ezért, hogy Kína legjobb esetben is csak e viszonyrendszeren keresztül hathat – ha egyáltalán képes erre. A feladvány a szerző számára következésképpen az volt, hogy ha az USA valóban mindenre kiterjedően és átfogóan jelen van (illetve volt) Latin-Amerika fejlődéstörténetében, akkor mi módon lehetséges meggyőző módon kimutatni Kína Latin-Amerika fejlődésére gyakorolt hatását. E probléma nemcsak koncepcionális, hanem módszertani is.

Lehoczki azonban sikerrel oldja fel az előbbi dilemmát. Egy elegáns megoldáshoz, az ún. *háromszögeléshez* nyúl, vagyis nem egyszerűen a dolgozat címéül is választott két egység (Latin-Amerika és Kína) viszonyát, utóbbinak az előbbire való hatását elemzi, hanem rendre kiegészíti azt előbb az USA, majd az EU és végül Ázsia bevonásával. A kötet bő egyharmad részét (*a 3. fejezetet*) ez a sajátos keretrendszer tölti meg tartalommal. A könyv egyik nagy erénye, hogy szerzőjének úgy sikerült felépítenie az egyes háromszögeket, hogy azok minden tekintetben összehasonlíthatóak. A mágikus hármas szám jegyében a három háromszög három dimenzióját elemezte Lehoczki, ezek: *politikai kapcsolatok, gaz-*

dasági kapcsolatok és *intézményi* kapcsolatok. Azon túl, hogy e részek olvasmányosan megírtak, számos olyan újszerű adalékkal is szolgálnak, amelyek korántsem tekinthetők evidenciának. A szerző szándékaitól nyilván nem függetlenül, a legerősebbre talán minden esetben a politikai kapcsolatok elemzése sikeredett. Ezek rendre bizonyítják azt a feltevést, hogy a domináns erőcentrumok által kialakított diplomáciai és gazdasági kapcsolatok nem független változói a politikai akaratnak és hatalomnak. E rész egyébként visszaigazolja korábbi sejtésünket is. Miközben a három háromszög rendre más-más karaktert nyer azáltal, hogy más és más régió/ország található a háromszög harmadik csúcsán, ám igazán fontosnak és meghatározónak az USA–Kína–Latin-Amerika viszonyrendszer tűnik. A kötetben számos utalás történik arra, hogy sem Latin-Amerika, sem pedig Kína nem alakít(hat)ja úgy külpolitikáját, hogy abban ne venné figyelembe az USA érdekeit – akár pró, akár pedig kontra.

A kötet *4. fejezete* a fejezetcímben megadottak szerint esettanulmányokat kínál, mindjárt négyet is – ezek: Mexikó, Brazília, Bolívia és Kuba. Az esettanulmányyszerű feldolgozás azért is különösen hasznos, mert egyértelműsíti: téves az a hozzáállás, amely Latin-Amerikát egységes, belső törésvonalaktól mentes monolitiként ábrázolja. Természetesen nem önmagában ez a „felfedezés” az, ami kiválthatja az olvasó elismerését, hanem az, ahogy a szerző e tételt saját perspektívájából, azaz a kínai és latin-amerikai kapcsolatrendszer elemzésével is igazolni tudja. Ráadásul ez esetben is nyilvánvalóvá válik, hogy Latin-Amerika nem egyszerűen a szokásos Közép-Amerika

versus Dél-Amerika dimenzióban osztható fel (ahol előbbiben erős az USA-irányultság, míg utóbbiban az USA-hoz való kritikus viszony a meghatározó). Hiányérzete talán a tekintetben támadhat az olvasónak, hogy míg Latin-Amerikáról valóban kiderül, hogy ahány állam, annyiféle viszonyrendszer, Kína azonban rendre egységes erőként jelenik meg, olyan zárt tömbként, ami befelé egyáltalán nem tagolt. Holott, amikor például aktivizálódó kereskedelmi együttműködésről ír a szerző, akkor megkockáztatható, hogy ez elsősorban a dél-keleti tartományokat érinti, és csak alig, vagy egyáltalán nem a középső és a nyugati részeket.

A *zárófejezet* egyik legfontosabb megállapítása, hogy nem csak Kína igyekszik hatást gyakorolni és ekképpen befolyásra szert tenni Latin-Amerikában, hanem Dél-Amerika több országa is – ha közvetett módon is, de – saját érdekeinek megfelelően használja az ázsiai hatalmat. Ahogy a szerző éleslátással írja: „Kína (és India) mint a nemzetközi erőteret többszögesítő partner megjelenése is fontos tényező abban, hogy a következő évtizedekben teljesüljön a régi álom: a szubkontinens önálló nemzetközi tényezőként jelenhessen meg a világpolitikában és a világgazdaságban.” (199. o.)

Lehoczki Bernadett tollából egy ki-fejezetten jól sikerült és figyelemre méltó írás született egy korábbi doktori értekezés alapjain. Jó tapasztalni azt, hogy egyfelől a régió-tanulmányoknak továbbra is vannak fiatal, elszánt és felkészült elkötelezettjei, illetve másfelől, hogy a korábban a hazai kutatásban is meghatározó latin-amerikai régióra is újra fény vetül e könyv kapcsán.

BENCZES ISTVÁN

Krízis – és ami utána következik*Miszlivetz Ferenc (szerk.): Válság – világrendszer-szemléletben**és Miszlivetz Ferenc (szerk.): Eredeti válságfelhalmozás**Savaria University Press, Szombathely, 2009*

Az első kötet (Válság – világrendszer-szemléletben) a Fejlődés-tanulmányok című szöveggyűjtemény-sorozat 1987-ben megjelent kilencedik kötetének új kiadása. A második kötet pedig (Eredeti válságfelhalmozás) egy nemrég – a jelenlegi válság apropójából – rendezett konferencia anyagát tartalmazza; jórészt illusztris magyar kutatók előadásait.

AZOK A BOLDOG NYOLCVANAS ÉVEK?

A Savaria University Press 2009 nyarán – a válság kellős közepén – két vastos kötetet jelentetett meg. A második kötet (Eredeti válságfelhalmozás) egy nemrég – a folyó válság apropójából – rendezett konferencia anyagát tartalmazza; jórészt illusztris magyar kutatók előadásait. Az első (Válság – világrendszer-szemléletben) pedig – amint ezt a szerkesztő, Miszlivetz Ferenc előszavából is megtudhatjuk – a Fejlődés-tanulmányok című szép emlékü szöveggyűjtemény-sorozat, 1987-ben megjelent kilencedik kötetének második kiadása. A benne található írások többsége fordítás, mégpedig a világrendszer-elmélet és a függőségelmélet legismertebb kutatóinak (pl. Immanuel Wallersteinnek, az azóta elhalálozott André Gunder Franknak és Samir Aminnak) és a világ gazdaság és világpolitika közvetlen alakítóinak (pl. Henry Kissingernek és Willy Brandtnak) az írásaiból. Először az utóbb említett kötet kapcsán kívánok néhány megjegyzést tenni.

A tőkés világ gazdaságról szóló elméletekben kevésbé járatos olvasóban e sorok írójához hasonlóan rögtön felmerül a kérdés: már 1987-ben is válság volt? Akkor nem éppen a keleti blokk – igen örömteli és a legsúlyosabb világpolitikai anomáliákra (voltaképpen magára a hidegháborúra) megoldást ígérő – összeomlása és a közép-európai csatlós országok felszabadulásának előkészületei zajlottak? Vagyis egy olyan folyamat, amelyhez foghatóan örömtelit és egyöntetű helyeslést kiváltót hosszú ideje nem élt meg a világ.

Ez a kételkedés főként abból az előfeltevésből táplálkozik, hogy a folyó válság pusztán pénzügyi vagy legfeljebb gazdasági. Végigolvasva a kötet tanulmányait azonban éppen azt érthetjük meg, hogy napjaink történései jóval tágasabb perspektívából is szemügyre vehetők. A kötet szerzőinek egy része (pl. André Gunder Frank, Rajni Kothari, Kinhide Mushakoji) amellet érvel, hogy a globális válság komplex jellegű, nem csupán gazdasági, hanem politikai, társadalmi, sőt ökológiai természetű is, s amikor erről beszélnek (ne feledjük, az írások az 1980-as évek első felében születtek), akkor többnyire nem a keleti blokk hitelét veszített, málladozó intézményrendszerére gondolnak, hanem a világpolitika ma is működő (s a negyedszázaddal ezelőtti állapothoz képest nem sok változást mutató) intézményeiről, de jóval tovább mennek: nemcsak a gazdaság, és a politika van válságban – mondják –, hanem az egész nyugati kultúra és életszemlélet: az értékrendünk, az élet értelméről vallott általános szemléletmódunk is. Mások (pl.

a kötetet szerkesztő és válogató Miszlivetz Ferenc a bevezető tanulmányában, vagy Rajni Kothari és Immanuel Wallerstein) pedig még ennél is messzebb mennek: meggyőződésünk (illetve meggyőződés-nélküliségünk), a fogyasztáshoz vagy a többi emberhez és a természethez való általános viszonyunk válságáról beszélnek. (S itt kezd a jórészt filozófiával és irodalommal foglalkozó recenziós otthon érezni magát a kötetben. Mert ez az a pont, ahol tágabb nézőszöveget felvenni hajlandó társadalomtudósok, és az absztrakció elefántcsonttoronyába nem bezárkózó filozófusok vagy írók termékenyen tudnak egymáshoz kapcsolódni.)

Ugyanakkor a kötet végén *Bródy András* tanulmányában és a vele készült interjúban egy igen figyelemreméltó ellenvetés is megfogalmazódik az utóbb említett (többnyire baloldali elkötelezettségű és Marx által ihletett) modernitás- vagy kapitalizmuskritikákkal szemben: nevezetesen az, hogy a gazdasági ciklusok függetlenül a termelési módoktól és a társadalmi viszonyoktól – úgy tűnik – szinte természeti jelenségekként jönnek és mennek. Naivitás tehát azt gondolni, vonhatjuk le a konklúziót Bródy premisszáiból, hogy a gazdaság működés-módjának átalakításával, életmódváltással, kulturális forradalommal vagy bármi egyébkel, alapvetően más vágányra terelhetők a gazdasági törvényszerűségek. „Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei.” [Sem azé, aki akar, sem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené] – foglalta össze életfilozófiáját főműve mottójában *Ottlik Géza*. A létfelejtés korszakának véget vető Esemény nem lehet az emberi akarat következménye: Das Ereignis ereignet [az Esemény megtörténik] – mondotta volt *Martin Heidegger*. Bródy azt azért természetesen hangsúlyozza, hogy anticiklikus politikával a vál-

ság negatív hatásai csillapíthatóak, és hogy a mindenkori kormányoknak ezért feladata a ciklikusság figyelembe vétele és a válságokra történő felkészülés.

A válság értelmezései között fennálló különbségek természetesen az időtartam meghatározását illetően is jelentős eltérésekhez vezetnek. Egy pénzügyi szakember bizonyára azt mondaná, hogy a folyó válság 2008-ban kezdődött (no persze voltak előzmények – tenné hozzá). Egy makroökonómus talán 1967-et vagy 1973-at (az olajárrobbanás kezdetét) jelölné meg kiindulópontként (a kötet több szerzője is ezt teszi). A társadalomtudósok (a kötetben pl. Rajni Kothari és André Gunder Frank) viszont ennél jóval tágabb keretekben gondolkodva a liberális boldog békeidők végére (a XIX. és a XX. század fordulójára, vagy az első világháború idejére) datálják a válság kezdetét. Immanuel Wallerstein pedig még ennél is tovább megy: ötszáz éves válságról beszél. A válság a kapitalizmus inherens része. A kapitalizmus világrendszerként ötszáz éve létezik. Ergo válság is azóta – érvel. (S itt ismét valami ide nem illő jut az eszembe. Ez egy apokaliptikus szemléletű kultúra. Egyfolytában a közeli világvégét várja, s ezzel összhangban egyfolytában válságot érzékel maga körül – mondotta volt *Jacques Derrida*, de persze nem csak ő. S azt hiszem, hogy ezt a megközelítést is érdemes volna bevonni, a „válság”-diskurzusba, de természetesen nem azzal a céllal, hogy rá hivatkozva, minden válságelméletet elbagatellizáljunk.)

A válság térbeli kiterjedését illetően nincs vita a kötet szerzői között – mindannyian globális keretekben vizsgálódnak –, de talán érdemes megjegyeznünk, hogy a folyó válság különféle értelmezései ahhoz hasonlóan szűkítik vagy tágítják a teret, mint ahogyan a szöveggyűjtemény tanulmányai az időt. A legszűkö-

sebb megközelítések csak a magyar válságról akarnak tudomást venni, s csak azt akarják megoldani. (Ez tartozik ránk – mondják vagy sugallják.) Az ennél kissé tágasabb látószögűek az Európai Unió határaiig hajlandók elmenni. Globálisan pedig (a magyar és az európai közszereplők közül) csak igen kevesen gondolkodnak: legfeljebb csak az a kérdés, hogy miképpen vethetnénk véget Észak válságának, de arról már nem igen esik szó, hogy mi lesz Délel. (Talán azt gondolják, hogy ott úgymint mindig válság volt.)

A kötet végére érve egy kínzó gondolat körvonalai bontakoztak ki előttem. A régi jó szocialista tévéket, amikor olykor elhomályosult bennük a kép vagy recsegni kezdett a hang, rejtélyes módon, igen sikeresen lehetett „javítani” egy tetejükre mért férfias ökölcsapással. Aztán ha ez nem segített, jöhettek a szerelők, akik ismerték a készülék működésmódját, tudták, hogy mit kell kicserélni, összeforrasztani stb. ahhoz, hogy a televízió üzemképes legyen. S nyilván akkor is léteztek konstruktőrök, akik a szükséges fizikai és műszaki ismeretekkel felruházva igyekeztek olyan készülékeket tervezni, amelyeknek nem kellett a tetejét ütni. Szóval, a kötet végére érve úgy éreztem, hogy az írások szerzői a konstruktőrök analogonjai (bár a mélyebb törvényszerűségekről nekik is csak igen bizonytalan ismereteik vannak). A gazdaságpolitikusok pedig inkább csak a szerelőkhez, vagy még inkább a csapkodó tévénezőkhez hasonlíthatók. Ha baj van, oda kell vágni (mondjuk csökkenteni kell az államháztartás hiányát), mert ettől vissza szokott jönni a kép meg a hang. (Vissza szokott: a gazdasszony, amióta csak az eszünket tudjuk, minden reggel kukoricát hoz, tehát a holnapi reggeliért sem kell aggódnunk – okoskodnak a csirkék az érvelésméleti kézikönyvek egyik kedvelt példájában. Ámde az induktív

következtetés soha nem lehet apodiktikus – következik ilyenkor a szerzői dörgelem –, s erre a csirkék akkor döbbenek majd rá, ha gazdasszony holnap nem kukoricával, hanem késsel érkezik.)

S végül egy költői kérdés. Vajon hogyan alakult volna a közép-európai rendszerváltás, ha nem azzal a manicheus szemlélettel cselekszünk és gondolkodunk, amely szerint van a rossz kommunizmus és a jó kapitalizmus, hanem ennél egy kicsit árnyaltabban, azt sem elfeledve, hogy a vágyott világ éppen egy mély krízis kellős közepén vergődve keresi a kiutat? Minden tiszteletem a szerkesztőé és azoké a szerzőké, akik már 1987-ben vagy azt megelőzően is képesek voltak túllépni ezen a manicheizmuson.

EREDETI VÁLSÁGFELHALMOZÁS A XXI. SZÁZADBAN

A német „(Ent)scheidung” szóban meghúzódó jelentésárnyalatok segítségével könnyen és kitűnően érzékeltethető, hogy mi ösztökelte a 2009 nyarán megjelent másik tanulmánykötet szerkesztőjét, szerzőit annak elkészítésére.

„Entscheidung”, azaz döntés/választás – akárcsak a szó görög eredetije, a krízis – egy olyan imperativuszt fogalmaz meg, miszerint így nem mehet tovább, valamit tenni kell, válaszúthoz azaz egy „Scheideweg”-hez, egy „Scheidung”-hoz, egy „Entscheidung”-hoz érkeztünk. Ami ezek után következik, annak elválaszthatónak, megkülönböztethetőnek kell lennie a múlttól (lásd ógörög krinein = elválaszt, dönt szó jelentéseit).

A jelentésváltozatok „játéka”, legyezőszerű kibontása a kötet szerzőit felettébb inspirálták: tanulmányaikban a válság számtalan okát, árnyalatát elének tárva fogalmazzák meg véleményüket, ítélik meg

a válsághelyzetet, vázolnak fel döntési lehetőségeket.

Manapság a válság, avagy krízis szót az egyes tudományágak eltérő módon tematizálják: az orvostudományban, a gazdaságtudományban, a szociológiában (szociológia, mint a válságtudomány válsága), valamint az ökológiában és rendszerelméletekben.

A különböző értelmezések ellenére számtalan közös jelleg köti össze az egyes kríziseket: pl. azok állandósulása katasztrófához, bukáshoz, összeomláshoz vezethet. A közös jellemzők között találjuk a cselekvési döntések nyomasztó szükség-szerűségét, növekvő elbizonytalanodást.

Lehet a krízisre érzelmi/szubjektív síkon reagálni (kétségbeesés, kontrollálhatatlan düh, harag lehet ennek a kifejeződése), de objektív módon is, amely távolságtartó módon kiértékeli a válságot kiváltó egyes tényezőket.

Az „Eredeti válságfelhalmozás – összeomlás vagy átalakulás” című kötet ez utóbbira vállalkozott.

A kötet szerzői – akik úgy gondolták, hogy inkább alkotókként és nem a válság elszenvedőiként élik meg ezt a periódust – a társadalomtudományok képviselői: politológusok, szociológusok, közgazdászok-világga-zdászok; de találni filozófust, történészt és jövőkutatót is a szerzői listán. Ez a sokszínűség az egyik garanciája annak, hogy komplex és átfogó elemzést kapunk a jelenlegi turbulencia eredőiről, majd a diagnózisokat felállítva néhányan kezelési útmutatókat is elének tárnak.

A diagnózisok szinte egybehangzóan állítják, hogy a jelen válság messze nem redukálható a gazdaság vagy a pénzügyi rendszer működésére, hanem tetten érhető a társadalmak, környezeti világunk, kultúránk, kulturáltságunk, létezési formáink pórusaiban.

Ezek a válságtünetek ráadásul hazánkban – eredeti válságfelhalmozó képessé-

günknek köszönhetően – hatványozot-tan jelentkeznek.

A kötetet *Vitányi Iván* tanulmánya nyitja, aki elemzésének középpontjába azt a kérdést helyezi, hogy hogyan is élünk együtt a válsággal és azt javasolja, hogy legalább kíséreljük meg levetni a Maja fátylát, azt a torzító tükröt, amellyel illúziókban tartjuk magunkat. Szembenézést javasol, hisz az emberi lét mai szövevényét alkotó mindhárom hálózat – a gazdasági, a társas viszony és a szervezett társadalom, azaz az állam – válságban van.

Szabó Máté politikatudományi szempontból a válságelméletek fejlődésének 3 periódusát különíti el:

1. a behaviorizmust, amely a válságot döntési szituációként fogja fel;
2. a politikai rendszer elméleteinek periódusát;
3. illetve a politikai válságok problémáját centrális problémává avató korszakot.

A harmadik periódus kapcsán kitér *Claus Offe* és *Jürgen Habermas* elméleteire, akik a válságot a társadalom össz-reprodukciós folyamatának részeként értelmezik, és a különböző társadalmi szférák (gazdaság, kultúra, szocializációs mechanizmusok) szintjein azonosítják. A civil társadalom kutatójaként nagy teret szentel a kommunizmus után kialakuló magyar társadalom válságának, levonva azt a konklúziót, hogy a gyors gazdasági és alkotmányos változásokat nem követte a polgári társadalom civil kultúrájának kialakulása.

Philippe C. Schmitter, a politológia egyik nemzetközileg legismertebb kutatója azt a kérdést boncolgatja, hogy a jelenlegi válság vajon felélesztheti-e az érdekegyesítés neokorporatista módszereit. Azt a módszert, amely Európában valójában sohasem halt el és többnyire a kapitalista demokrácia gazdasági teljesít-

ményének legfontosabb aspektusai között tartották számon. A 2008. év végi drámai összeomlás alapvetően megváltoztatta a feltételeket – figyelmeztet Schmitter is a kötet legtöbb szerzőjéhez hasonlóan: különösen a kicsi és sebezhető európai országok számára jelenthet megoldást egy újfajta konszenzuson alapuló szociális partnerség, miközben a válság elmélyülésének lehetőségével is számolnunk kell.

Pogátsa Zoltán adatsorokkal támasztja alá, hogy a jelenlegi válság a globalizáció korszakának első, valóban kiteljesülő globális válsága, amely új szerepvállalásra kényszeríti az államokat. Kitér a válság kialakulásának okaira, az ingatlanpiaci buborékra, a kezelhetetlenné vált likviditási bőségre. Végül felteszi és nyitva hagyja a kérdést: várható-e rendszerszintű változás a globális kapitalizmusban. Kitettségük alapján csoportosítva az országokat mindenesetre jogosan húzza alá Magyarország rendkívüli sérülékenységet.

Thomas Glaser volt EU-diplomata azt fejtegeti, hogy a válság okai technikaiak, politikaiak és morálisak. Úgy véli, a bankokat különösen nagy felelősség terheli a jelenlegi helyzet kialakulásában. A válságra adandó válaszok közül óva int a bezárkózástól, a kapitalizmus alapjainak megkérdőjelezésétől.

Halmai Péter az európai növekedési modell válságáról ír, rámutat arra, hogy csak azok az országok képesek konvergenciára, amelyek konzisztens módon, pragmatikus gazdaságpolitikát érvényesítenek.

Palánkai Tibor társadalmi-gazdasági modellválságról, kulturális-morális degradációról ír tanulmányában. Rámutat arra, hogy a jelenlegi világgazdaság nemzetközi pénzügyi intézményei reform után kiáltanak, hisz egyre távolabb kerülnek azoktól a követelményektől és hatal-

mi struktúráktól, amelyek a mai világot jellemzik. A válság előrejelzése, a felkészültség vagy a válaszok egészen kiábrándítóak (információs forradalom korában információhiány?) És a válságot csak fokozza a globalizáció által felerősített, sokkoló egyenlőtlenség. Több szerzőhöz hasonlóan ő is felteszi a kérdést, hogy vajon a tőkés rendszer egésze került-e válságba, de egyértelmű választ ő sem ad.

Magas István arra hívja fel a figyelmet, hogy szükség van komplex elemzésre, hogy megértsük a globális gazdasági folyamatokat, ami elvezethet egy globális akarat megfogalmazásához, ez aztán globális cselekvésben realizálódhat.

László Ervin a Római Klub egyik alapítójaként immár több mint három évtizede figyelmeztet egy átfogó összeomlás veszélyeire. Ebben az írásában is beszédes adatokkal támasztja alá társadalmunk, gazdaságunk és az ökoszisztéma együttes fenntarthatatlanságát. Rámutat arra, hogy tetteink mögött meghúzódó világnézetünk és értékeink többnyire hasznavehetetlenek és irracionálisak. És hogy nagyon kell figyelnünk arra a drámaian kevés időre, ami egy más röppályára való áttérésre fordítható.

Takáts Péter az egyensúly felbomlásának tüneteit elemzi civil társadalmi szemszögből. László Ervinhez hasonlóan rámutat arra, hogy a pénzügyi, gazdasági rendszeren túl ökológiai rendszerünket is sikerült már annyira tönkretennünk, hogy annak egésze egyensúlyi állapotának határára került. A megoldást ő is a tudati átprogramozásban látja. Azt javasolja, tekintsük a globális válságot vissza nem térő lehetőségnek új megoldások, alternatívák megtalálásához.

Jody Jensen szerint a válság hatására a kapitalista világrend egésze át fog alakulni. *Polányi Károlyra* utalva arra emlékeztet, hogy a gazdaság nem a társadalomtól függetlenül, hanem a társadalom-

ba beágyazottan működik. Rámutat arra, hogy a globális gazdasági intézmények céljai a globális stabilitás megerősítése felől elmozdultak a gazdasági érdekek, végső soron a globális pénzügyi intézmények érdekeinek szolgálata felé, háttérbe szorítva a társadalmi kohézió kérdését. Elutasítva a „láthatatlan kéz” tézisé, a globális piaci anomáliák esetében is az emberi tényezőt és az egyéni és társadalmi mellett a vállalati és a kormányzati felelősséget igyekszik középpontba állítani. Egy újfajta kreativitás és társadalmi innovációs potenciál éppen a meghatározó szereplők, a Herceg, a Kalmár és a Polgár közös felelősségvállalásától, újszerű együttműködésüktől, a hibrid formák megjelenésétől várható.

Szentes Tamás akadémikus „rapszodikus” megjegyzései a válságról a történeti, a holisztikus és a kritikai hozzáállást kéri számon a válság megértése és okfejtése kapcsán. Jogosan hiányolja a korábbi válságokból levonható tanulságok hasznosítását, a fennálló gazdasági rendszer és a világméreteken fennálló egyenlőtlenség kritikáját. Azt javasolja, hogy az elemzések térjenek ki arra, hogy a válság milyen szempontból, kinek számára és milyen időszámban tekinthető kedvezőnek vagy kedvezőtlennek? Választ kell kapnunk arra a kérdésre, hogy egyáltalán minek a válságáról van szó, miért tekinthetjük azt globálisnak. László Ervinhez, Jody Jensenhez és a kötet több szerzőjéhez hasonlóan egy olyan elérhető rendszer létrehozását javasolja, ahol nem az állam és nem a piac, hanem az öntudatos polgárok közössége, vagyis a civil társadalom játssza a meghatározó szerepet.

Szalai Erzsébet nem sok okot lát a bizakodásra. Ő is kitér a válság mélyebb, hosszabb távú okaira, elemzi az általa „újkapitalizmusnak” nevezett rendszer sajátosságait, hogy felfalja a humán és ökoló-

giai forrásokat – és ezáltal végül is önmagát. Véleménye szerint 30 éve beléptünk a kapitalista rendszer végső fázisába. Ugyanakkor felhívja a figyelmet néhány ígéretes felzárkózási, kiegyenlítő tendenciára, amelyek a periféria több országában is érvényre jutnak. A magyarországi újkapitalizmus válságának elemzése kapcsán rámutat arra, hogy magyar nemzetgazdaságról már csak korlátozott értelemben beszélhetünk. A multik csak nagyon csekély mértékben képesek magukkal húzni a kis és középvállalkozásokat. Pogátsa Zoltánnal összhangban úgy látja, a magyar gazdaságot a globális gazdasági folyamatoknak való teljes kiszolgáltatottság jellemzi. Ami válságba került, az elsősorban az adott gazdasági szerkezetre ráépülő társadalom, amelynek meghatározó szegmense az önmagába zárkózó „underclass” réteg. A helyzetet tovább rontja az elmúlt 10 évben felgyorsult általános kulturális hanyatlás. A szerző szerint a kapitalizmus Magyarországon egyértelműen csődöt mondott. Szalai Erzsébet prognózisai között szerepel egy optimista forgatókönyv is egy globális zöld New Deal formájában.

A magyar válságra összpontosító szerzők közül *Kende Péter* szerint 1989 után nem sikerült stabil demokratikus államot létrehozni. Mivel a társadalom egésze nem állt be az új államrend mögé, az ország reakcióképessége nem áll arányban a rá nehezedő külső nyomásokkal. Meglátása szerint bár már sok időt elvesztettünk, a megoldásra még várni kell: a jelenlegi politikai konstellációban egyelőre nem adottak a megegyezés esélyei.

Nováky Erzsébet az élet minden területén a válság jeleit látja Magyarországon. A fejlődés hajtóerői kifulladásra. Új hajtóerők megtalálásához új gondolkodásmódra és társadalmi megújulásra, innovációra van szükség. A szóba jöhető alternatívák közül csak azok jelentenek kiutat

a válságból Nováky szerint, amelyek a jelenlegitől eltérő, új típusú mozgató erőkre építenek. Ahhoz, hogy ezt megtaláljuk, első sorban jövőorientált, cselekedni és dönteni képes individuumok kritikus tömegére volna szükség.

Ezt a gondolatmenetet folytatja *Hankiss Elemér*, aki szintén a magyar társadalom egészét átható válságról beszél. A társadalmi és politikai szétsziláltság leküzdését egy új reformkori szellemiség megteremtésével tartja elképzelhetőnek. A „Yes we can” hangulatot kell az országban elterjeszteni. A tettekre készség szellemének felélesztéséhez sok optimizmus és nagy elszántság kell egy olyan országban, ahol akadozik az államgépezet, a politikai rendszer szétszilálódott, megrekedt a társadalom polgárosodása és erősen eltorzult a magatartáskultúra. Hankiss javaslatai között szerepel egy szakértői kör ajánlásait követő társadalmi kerekasztal felállítása.

Vedres András vegyész kutató a válság kapcsán újítási hajlandóságunkat, szellemi teljesítményünket veszi górcső alá, különböző történelmi korszakok feltalálási, szabadalmaztatási mutatóit hasonlítva össze. Mára a szabadalmaztatott találmányok száma a háborús évek színvonalára süllyedt. Megoldást Vedres is a kormányzás és a vezetés megújulásától remél. Annak a vezetői képességnek a vizsgáztatásától, amely képes ösztönözni a kreativitást és az innovációt, akár a technika, akár a társadalom, akár a magas kultúra terén

A záró tanulmány a szerkesztő, Miszlivetz Ferenc tollából származik. Ő is ír a

világválság okairól, de részletes leltárt készít a magyar válság eredőiről is. A jelenlegi intézményi-politikai keretek világméreteken sem képesek a megújulásra, szűknek, rugalmatlannak bizonyulnak és feszültségbe kerülnek a technikai innovációban rejlő társadalmi demokratizálódás lehetőségeivel. Azok vagy radikális reformra szorulnak, vagy új intézmények létrehozását kényszerítik ki. A lelassuló fázisban a pénztőke felettebb ellentmondásos szerepet játszik. Többek között ez is hozzájárult a Pax Americana, és annak gazdasági teorema, a neoliberalizmus hanyatlásához. Ez a hanyatlás azonban egyben egy új korszak kezdetét is jelentheti.

A kötet legfontosabb tanulsága szerint új vízió és ehhez kapcsolódóan új gondolkodási és cselekvési mintázatokra van szükség mind a környezeti-éghajlati katasztrófák elhárításához, mind a világot irányítani képes új intézmények kialakításához, mind az egymást kölcsönösen meghatározó társadalmi válságok kezeléséhez. Lokálisan csakúgy mint globálisan.

Új korszak, új értékrend, új világhatalmi játéktér küszöbén állunk.

A jelenlegi válság elhozhat egy szembeesési periódust, egy olyan attitűdöt, amikor nem fogadjuk el magunkba burkolózva a vesztes pozícióját, hanem levetjük Maja fátylát, elhisszük, hogy vannak alternatívák. És megértjük, hogy a krízist mi okoztuk, de a választás, a döntés, az „Entscheidung” is a mi kezünkben van!

SÜMEGI ISTVÁN–BARISKA ISTVÁN